

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ
ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ

“ФИЛОЛОГИЯНИНГ
УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ”

РЕСПУБЛИКА МИЏЕСИДАГИ ИЛМИЙ –
АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

ISBN 978-9943-4889-2-2

Тошкент
“VNESHINVESTROM”
2020

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

**АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

**“ФИЛОЛОГИЯНИНГ
УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ”
МАВЗУСИДАГИ**

*ИЛМ ФАН ФИДОЙИСИ – ЗАҲМАТКАШ ОЛИМ
ҲАСАНОВ САИДБЕК РУСТАМОВИЧ ТАВАЛЛУДИНИНГ
75 ЙИЛЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН УНИНГ ЁРҚИН ХОТИРАСИГА
БАҒИШЛАНГАН*

**РЕСПУБЛИКА МИҚЁСИДАГИ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ
(2-китоб, 2-5 шуббалар)**

Тошкент-2020

УЎК: 821.512.133

КБК: 83.3(5Ў)

Мазкур тўплам Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтида 2020 йил 28 сентябрь кунини Жиззах давлат педагогика институти жамоаси, ўзбек тили ва адабиёти факультети мумтоз адабиётимизнинг жонкуяр-фидойиси, Республика маънавият марказининг тарғиботчиси, Халқаро Музейлар ташкилоти “ИКОМ” аъзоси, ЎзРФА музейларини мувофиқлаштирувчи кенгаши раиси, “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламининг бош муҳаррири, “Мозийдан садо”, “Сино” журналлари таҳрир хайъати Шарқшунослик университетининг “Шарқшунослик”, ЎзРФА Шарқшунослик институтининг “Мерос”, Канада давлатининг International journal “Euro American Scientific Cooperation” журналлари таҳририяти аъзоси ва бир неча илмий кенгашлар аъзоси бўлган, Ўзбекистон Республикаси “Дўстлик” ордени соҳиби, Халқаро Бабтин мукофоти (Қувайт Давлати) ва Бобур номидаги Халқаро мукофот лауреати, филология фанлари доктори, профессор **Ҳасанов Саидбек Рустамович** таваллудининг 75 йиллиги муносабати билан хотирлаш мақсадида “Филологиянинг умумназарий масалалари” мавзусидаги Республика илмий–амалий анжуман материаллари асосида тайёрланди.

Тўплам адабиётшунос олимлар, изланиш олиб бораётган ёш тадқиқотчилар ва ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчилари ҳамда магистрлар учун мўлжалланган.

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар:

Абу Райхон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти етакчи
илмий ходими, ф.ф.д.
Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н.
Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н.

Жалолиддин Жўраев
Нодира Соатова
Сурайё Эшонқулова

Бош муҳаррир:

Ўзбек тили ва адабиёти факультети декани, ф.ф.н. **Сунатулла Соипов**

Масъул муҳаррир:

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудир, ф.ф.д., проф. **Шоира Дониёрова**

Такризчилар:

Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н. **Жамолиддин Жўраев**
Олий тоифали ўқитувчи, ф.ф.н. **Мадина Матякубова**
Жиззах ДПИ катта ўқитувчиси **Сурайё Дўстова**

Ушбу тўплам Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтининг Илмий-техник кенгаши (5–сонли баённомаси, 23 сентябрь 2020 йил) қарори асосида нашрга тавсия этилди.

ISBN 978-9943-4235-3-8

©“VNESHINVESTPROM” 2020

4-шубба

муаллифини кўрсатмаса ҳам, юзлаб назм ва наср дурдоналарини берадики, уларни маънан ўзлаштирмаган ижодкорлар ўзини миллий деб аташи гумон, деб ўйлайман. Ундан-да нарироқда муҳташам Ўрхун-Энасой обидалари бор. Дунё олимлари бирлашиб, мушаккал илк адабий манба сифатида ҳам, илк адабий қаҳрамон сифатида ҳам “Билгамиш”ни тан олаётганлари миллий адабиётимиз илдизлари нақадар чуқур ва бақувват эканини исботлайди” [1;122]. Жумладан, бугунги ўзбек романчилигида У.Ҳамдамнинг “Сабо ва Самандар”, И.Султоннинг “Озод”, Э.Аъзамнинг “Шовқин” каби романларида миллий тафаккурнинг ўтмиш даврларида амалда бўлган анъаналарга эргашиш руҳи сезилади.

б) *замонавий адабиёт анъаналари*. Адабий жараёнда яқин давр ичида амалда бўлган ёки замондош ижодкорлар томонидан олиб кирилган адабий янгиликларни ўзлаштириш ҳаракатлари кузатилади. Масалан, ўзбек романчилиги мактабининг шаклланиши ва ривожда миллий адабиётимиз дарғалари – Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўткир Ҳошимов, Саид Аҳмад, Ўлмас Умарбеков каби улкан сўз усталарининг маҳорати, қолдирган маънавий мероси ва ўзига хос анъаналарининг ролини инкор этиб бўлмайди.

Хуллас, анъана адабий-тарихий жараёнда ҳамisha ҳаракатда бўлиб турувчи, ўтмиш адабиётнинг моҳиятини кейинги адабиётга етказувчи “занжир”дир. Истиклол даври ўзбек романчилигида намоён бўлган Шарқ ва Ғарб анъаналари ана шу “занжир”нинг узилмас бир ҳалқасини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Болтабоев Ҳ. Янги авлод овози. Суҳбат // Шарқ юлдузи. – Т.: 2013. – № 1.
2. Расулов А. Акслар фалсафаси / Исажон Султон насри бадиияти. – Т.: Турон замин зиё, 2017.

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ДАРАХТ ОБРАЗИ

Лайло Фрунзеевна Шарипова,
Бухоро ДУ Ўзбек адабиёти кафедраси доценти,
филология фанлари доктори

Ўзбек шеърияти образларга бой. У нафақат инсонлар, балки ҳар бир нарса кўмагида башарият ҳаётини акс эттиради ҳамда одам наслига ўғит беради. Ўсимликлар рамзий маъноларни ташир экан, дастлаб, халқ оғзаки ижодида, сўнг мумтоз ва замонавий адабиётда қўлланган, қўлланиб келинмоқда. Биргина дарахт образи ўнлаб маъноларда қўлланади. Бу образ фаслларга боғлиқ тарзда рангин кўринишларга эга бўлади.

Халқ оғзаки ижодида олма дарахти қайта-қайта тилга олинади. Фольклоршунос Б.Саримсоқов “Олма лирик қўшиқларда севги, ёр танлаш

4-шубба

рамзи саналади. “Олма гули” образи эса ёлгон, ўткинчи севгининг рамзи бўлиб келади. Рамзнинг бундай маъно англатиши олма гулининг тез тўкилиб кетиши ва мустаҳкам эмаслигига асосланган” [1;165], – деб ҳисоблайди.

*Эшигингда тош олма,
Тош олмага тош отма.
Уйингда ёринг туриб,
Бегонага гап қотма* [3;137].

Олма бу ўринда муҳаббат, қизга паралеллик маъносида келади. Тош олма эшик ёнида, ичкарида эмас. Демак дарахт бошқа бировга қарашли. Шу сабаб у тош олма, унга тош отиб, яъни гап қотиб бўлмайди. Боз устига унинг ўзида олма бор, яъни лирик қаҳрамоннинг ёри бор. Шеърхон халқ айтмоқчи бўлган фикрни шу тахлит англаб, сабоқ олади.

Садриддин Салим Бухорий кузда барглари сарғайган олма дарахтига “сингилгинам” дея мурожаат қилади. Шоир наздида олма дарахтининг қиш сабаб “*титрагайдир қалблари*”, у “*ийгламаслиги, бардош қилиши лозим*”:

*Дунё ўзи қизиқ, сингилжон,
Қимки қишга чидаса агар,
Баҳор гулга буркар бегумон
Ва бахт яна ташлайди назар* [4;18].

Шоир “*Томирларда кезаркан кураш, Яна гулга тўлғай қучоқлар*” дея кўтаринки руҳда шеърни яқунлайди. Садриддин Салим Бухорий ҳаётда ҳам, ижодида ҳам инсонларга далда бўлгучи, табиатнинг ҳар бир заррасини, ҳар бир неъматини эъзозловчи, дилбардор ижодкор эди. Фольклордагидан фарқли ўлароқ шоир олма дарахти орқали ёр эмас, сингил образини яратди. Аниқроғи, дарахт инсонга қондош деган халқона қарашни шеъри орқали ўқувчисига таъкидлади. Шоир “*гулларнинг шеърлари ҳидида*”, “*Дарахтнинг гуллаган қўли – унинг шеъри*” эканини кўргач “*шеър ёзмай қўйганини*” айтади ва “*қалами гулламаса, шеърят йўли ўзи учун берк*” лигини англайди. Садриддин Салим Бухорий шеърят баҳорида “*Ёғоч тугул нафас гуллайди*”, “*Юрак гулга айланиб*”, “*Ҳатто кўкрак қафас гуллайди*”, – деб ҳисоблайди. Бу сатрлар “*кўкракқафас*” сўзини ўйлашга мажбур қилади. Қушдек потирлаб турган, мудом озодлик истайдиган юракни – қудратли инсоннинг улуғ аъзосини сақлаб тургани учун, унга Яратган қобирғаларни панжара қилиб қўйгани туфайли кўкрак қафаси дейилса, ажаб эмас. Шоирнинг маҳоратини кўрингки, шеърят баҳори кўкрак қафасини ҳам гуллатишига ишонади ва бунга шеърхонни ҳам *ишонтиради*.

*Вақт – инсондир, ҳар иккиси тенг,
Ўтар, аммо келмагай қайтиб.
Мен ҳам бир Вақт – пок туйғуларнинг
Олча каби гулламоқ пайти* [5;3].

Шоир Саъдулла Ҳаким “Вақт” шеърида вақтни инсонга, пок туйғуни олча дарахтига тенглаштиради. Бу қиёсни ташбеҳ орқали амалга оширади. Шоир инсон вақтга тенг бўлса, бу вақт пок туйғуларнинг гуллашига сарф бўлсин, дея истак қилади. Вақтнинг инсонга тенглигини, инсон ҳам, вақт ҳам

4-шуба

ўткинчилигини ифодалаш ўзига хослик касб этгани билан аҳамиятлидир. Шоир ижодида олча дарахти орқали фикрларини ифодалаш ҳолати кўп учрайди. Олча дарахти билан инсонни тенглаштирар экан, олча ҳам, лирик қаҳрамон ҳам “яхшилиқни байроқ қилиб”, “бой заминни бойроқ қилиб яшашини” айтади:

*Иккимизнинг дардимиз бир, олчажон,
Бағрингни бер, бағримга кир, олчажон.
Қалб юртида бармоқларим мисли нарт,
Мен ҳам сендек гулламогим асли шарт [5;12].*

Шоир “Бахт” шеърида бағирни ўхшамиш, олчани ўхшатишмиш, гуллашни ўхшашлик асоси сифатида қўллайди ва ҳали шўро ҳукми ўтиб турган паллада шундай ёзади:

*Бир кун олча каби гуллади бағир,
Бир кун у ҳам уста деҳқондир:
Бахтнинг эни – Мовароуннаҳр,
Бахтнинг бўйи – Ўзбекистондир! [5;13].*

Дарахт образи япон шеъриятида ҳам алоҳида ўрин тутаяди. Олча, олхўри, нок, беҳи образлари мавжуд хоккулар инсоннинг туйғусига таъсир қилади, тафаккур қилишга ундайди. Хоккуларда олча дарахти, олча гули образи тез-тез кўзга ташланади. Басё, Мукай Кёрай, Такараи Кикаку, Бусон, Кобаяси Исса каби шоирлар ижоди асосида фикримизни далиллаш мумкин:

*Баҳор ўтиб боради,
Бироқ ҳамон тўқилмас
Кечиккан олча гули [6;101].
Уч сатрда туйғу ва фикр уйғотувчи куч кечиккан олча гули образидир.
Бундай образ ўзбек шоири томонидан қуйидагича тавсиф этилган:
Парвардигор, гуноҳим нима?!
Таъқиб этар ақл мишаби.
Борми экан бундан маҳзунроқ
Кеч гуллаган олуца каби [2;17].*

Шоир Исроил Субҳон “Кеч гуллаган олуца” шеърида лирик қаҳрамонни – кеч гуллаган олчани “Сен баҳорга ўхшайсан, гулим” деб ардоқлайди ва сўзни тўғри қўллайди. Аслида олулар талайгина, уларнинг айримлари синонимига эга, айримлари қисқарган ёки олудаги “у” унлиси “и” шаклида айтилади ва ҳатто ёзилади. Зардоли (сарик олу) – ўрик, шафтоли, қароли (қора олу), гирдоли, олхўри, олмаоли, олуца, ғайноли каби мевали дарахтлардан шафтоли, олча, ўрик XX асрнинг иккинчи ярми шеъриятида образ даражасига кўтарилди.

Шавкат Раҳмон ҳам дарахт образи кўмагида дардларини ошкор қилган шоир. Унинг ижтимоий руҳ устувор шеърларида асл лирика яширин, асл лирикаси ортида жамият дарди бекинган эди. Айтайлик, “Қасида” шеърида анорни таърифлар экан, гўзал ўхшатишлар қилади. Анорни “қадимги фанор”га, “ёқут тўла қип-қизил қанор” га ўхшатиб туриб, шеър сўнгида “ернинг қонга бўялган муштига” қиёс қилади. Ўткир шеърхон ўйлаб қолади: ернинг муштидаги қон кимники?! Ер мушти билан инсонни органи сабаб

4-шуъба

Бирор бадиий асарнинг тасвир нозиклигини, бадиияти ўзига хослигини, образлар системасини тўғри тушинмоқ. Тили жозибасини ҳис этмоқ учун шу асар яратилган давр бадиий тафаккурига хос хусусиятларни билиш керак. Чунки чинакам бадиий ҳодиса ўзи акс эттирган даврдан ҳам андаза олади [5].

Одам ва қисмат, шахс ва унинг тақдир битиги ўртасидаги муносабатни эстетик баён этиш, адабиётнинг долзарб муаммоларидан биридир. Шукур Холмирзаев бу масаланинг адабиётдаги ўрнига приципиал масала деб қарагани боис ҳам унинг қиссаларида мураккаб тақдирли, ўзига хос феъл – атворга эга инсонлар тасвирини кўрамиз. Собиқ совет тузими руҳи акс эттирилган асарларда одам тийнатиға алоҳида эътибор қаратилмаслиги, инсонга шахс сифатида баҳо берилмас, балки уларнинг қилаётган ишлари кўпроқ диққат қаратиларди. Шу боис ҳам уйда қаровсиз қолган кекса ота – оналари, меҳрга ташна болалар эътиборсиз қолгани, заводга, далага, идорага ошиққан ишчининг фаолияти улуғланиши натижасида, инсон руҳияни, ички оламининг хасталаниши тасвирлари адибнинг “Ўн саккизга кирмаган ким бор” қиссасида ҳам очиб берилди. Асарнинг бошланишига диққатни қаратайлик. “*Жамшид уйғониб кетиб, ёнини пайпаслади - онаси йўқ, ҳали ҳам мажлисдан қайтмапти, йиғлагиси келди-ю, қоронғу уйнинг сукунати босиб қўрқди. Секин деразага қаради*” [3;247].

Ёзувчи асарда бош қаҳрамон, етакчи персонажларнинг ўзидан ташқари, уларни қуршаган муҳит ва шароитни кўрсатишга айрим чизги ва тавсилотларда алоҳида эътибор беради ва уларга вазифа юклайди. Биз айрим жиҳатларини қоралашимиз, қабул қилмаслигимиз мумкин бўлган қаҳрамонлардаги хислатлар учун ўзидан кўра ва ўзидан ташқари уни тарбиялаган шу куйга солган муҳит, шароит кўпроқ айбдордир, демоқчи. Улкан ёзувчилар муҳит ва шароит тасвирига алоҳида эътибор берадилар.

Шукур Холмирзаев ўз қиссаларида персонажни ғоянинг оддий ифодачисига айлантирмайди. Ёзувчи сифатида уни, аввало, одам, унинг турфа табиати, ҳиссиётидаги товланишлар, хатти – ҳаракатлар силсиласи ва уларнинг ҳаётий руҳий асослари қизиқтиради. Инсоннинг дахлсизлиги ва тақдири учун куюнчаклик туйғулари акс этганлиги туфайли Ш. Холмирзаев қиссалардаги образларни бемалол бадиий тип деб айтиш мумкин. Адиб қиссаларининг қаҳрамонлари ўзларини излаган ва изланиш йўлида бот-бот азоблар чекишга маҳкум бўлган бесаранжом шахслар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзаев С. XX аср ўзбек адабиёти. –Т.: Янги аср авлоди, 2005.
2. Холмирзаев Ш. Йўллар, йўлдошлар. –Т.: 1973
3. Холмирзаев Ш. Сайланма. 5-жилд. –Т.: Шарқ, 2007.
4. Йўлдош Қозоқбой. Йўлдош Муҳайё. Бадиий таҳлил асослари. –Т.: Камалак, 2016.
5. Йўлдош Қозоқбой. Таҳлил машаққатлари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1993. 20 август.